

emē
listsLatvian Occupation
1918-1940The Nation
Created in TimeEkspozīcijas
sākums.

Cauri tumsas labirintam ved GAISMAS PAVEDIENS

Jūnijā ir vairāki Latvijas tautai īpaši traģiski datumi. 1940. gada 17. jūnijs. 1941. gada 14. jūnijs. 1941. gada 22. jūnijs. Par tiem atgādina Latvijas Okupācijas muzeja jaunā ekspozīcija, kas apmeklētājiem atvērta šajā jūnijā.

1940. gada 17. jūnijā Latvijā sākās pirmā padomju okupācija. Pēc okupācijas padomju vara 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas deportēja vairāk nekā 15 443 iedzīvotāju. Savukārt 1941. gada 22. jūnija naktī hitleriskā Vācija sāka bombardēt Liepāju un Ventspili un pirmās vienības šķērsoja robežu pie Rucavas, bet līdz mēneša beigām jau ieņēma Rīgu. Šie datumi ir svarīgas pieturzīmes stāstā par trim okupācijām, par kurām jau gandrīz trīsdesmit gadu liecības vāc Okupācijas muzejs. Atgādināt par tām īpaši svarīgi ir šobrīd, kad pagātnes rēgs atdzīvojies un Ukrainā mēģina atkārtot astoņdesmit gadu vecu scenāriju.

Gandrīz kopš dibināšanas 1993. gadā ar muzeju saistīts Valters Nollendorfs. Cilvēks, kurš projām no Latvijas 1944. gadā devās kā trīspadsmitgadīgs puika, bet uz pastāvīgu dzīvi atgriezās 1996. gadā – jau kā pensionēts



profesors, gan izglītību ieguvis, gan visu mūžu nostrādājis. Turklāt – ģermānistikas, nevis vēstures profesors, kā dažkārt tiek dēvēts, jo gana daudz pētījis, rakstījis un rediģējis. Sācis ar līdzekļu piesaistīšanu muzejam, bijis gan direktora vietnieks attīstības lietās, gan Latvijas Okupācijas muzeja biedrības vadītājs. Pats kādā intervijā teicis: «Visbrīnīgākais ir tas, ka es savu darbu daru ne tādēļ, lai no tā kaut ko iegūtu. Īstenībā es piemaksāju. Man ir pietiekama pensija, lai es varētu atļauties strādāt bez atlīdzības.» Nollendorfa kungs varbūt tik labi kā neviens cits zina arī muzeja likumoto ceļu līdz jaunajai ekspozīcijai. Un tik ļoti kā neviens cits ir to gaidījis.

NO NEMĀJĀM UZ MĀJĀM

«Muzeja atslēgas mēs saņēmām 2021. gada augustā, tieši divdesmit gadu pēc tam, kad Rīgas astoņsimtgades svētkos arhitekts Gunārs Birkerts iepazīstināja ar savu muzeja vīziju un skicēm. Tā kļuva par pamatu ēkai, kas tagad tapusi. Birkerts nekad nezīmēja vienkārši celtnes, viņš ietvēra tajās noteiktas idejas. Nacionālās bibliotēkas jeb Gaismas pils ēkā – domu par stikla kalnu, kurā Antiņam jāuzbūvē, lai atmodinātu Saulcerīti. Savukārt muzeja melnajai ēkai pievienojot baltu piebūvi – tas būs kā ceļš no tumšās pagātnes uz gaišo tagadni. Bet gaisma, kas ieplūdis caur stikla sienu Grēcinieku ielas pusē un stikla jumtiņu, vedīs uz apskaidroto nākotni.

Nebija garantijas, ka piebūve vispār tiks uzcelta. Jau 1999. gadā, kad ēka no valsts (Aizsardzības ministrijas) īpašuma nonāca Rīgas domes īpašumā, dome, kas tobrīd bija diezgan nacionāli noskaņota, nolēma bijušo Sarkano strēlnieku muzeja ēku nojaukt. Taču Okupācijas muzejā, kas ēkā mītinājās, jau bija savākts unikāls krājums, tūkstošiem priekšmetu, audio un video liecību. Krājums auga un paplašinājās, un muzejam vajadzēja vietu, kur to glabāt un eksponēt. Izklaušanās dramatiski, bet mēs uzstājam, ka paliksim ēkā, līdz būs atrasta piemērota vieta ekspozīcijas izvietojšanai. Apskatījām vairākas vietas, ieskaitot Stūra mājas bēniņu telpas, bet tur, lai ar vecajiem, skaistajiem liftiem uz bēniņu stāvu aizvestu divdesmit cilvēku grupu, vajadzētu tikpat ilgu laiku kā



Čekas kameras durvis.

Ekspozīciju
nācās
pārplānot
trīs reizes,
līdz tā ieguva
tagadējo
veidolu.

pašai ekskursijai. Arī vairākas citas vietas, piemēram, skolu Raņķa dambja un Uzvaras bulvāra stūrī un tagadējo viesnīcu Valdemāra un Kalpaka bulvāra stūrī, kurā tolaik bija viena no Baltijas kara apgabala mītnēm, pilna ar padomju kartēm, atzinām par nepiemērotām. Arī pašā Rīgas domē bija cilvēki, piemēram, Dainis Īvāns, kuri iestājās par to, ka nevajag pārsteigties ar muzeja vecās ēkas nojaukšanu. Ļoti norūpējies pie mums atnāca tās autors arhitekts Ojārs Lūsis-Grīnbergs. Būvējot Melngalvju namu, viena ēkas daļa jau tika nojaukta, un tā ir šaurāka, nekā bija sākumā. Lūsis-Grīnbergs bija ļoti ieinteresēts. Zinot, ka vajadzīga paplašināšanās, mums un pilsētai piedāvāja projektu piebūvēt ēku, kas noslēgtu Rātslaukumu.

Tad iesaistījās Gunārs Birkerts, kuru pazinu jau Amerikā. Viņš ieteica balto piebūvi kontrastā ar melno ēku. Pat Lūsis-Grīnbergs atzina, ka šī ideja ir labāka nekā viņa paša piedāvātā. Nu bija ideja, kā ēku paplašināt, taču nebija skaidrības ar īpašuma tiesībām. Līdz kultūras ministre Helēna Demakova panāca, ka valsts pilsētai atdod Krievu teātra ēku, un pilsēta atdod muzeja ēku valstij. Birokrātiskās lietas tika nokārtotas līdz 2006. gadam, kad Saeima pieņēma īpašu Latvijas Okupācijas muzeja likumu. Tad nāca 2008. gada finanšu krīze, un, lai gan bija iecerēts ēku pabeigt līdz 2010. gadam, celtniecību neizdevās pat sākt. Tad cerēja celtniecību pabeigt līdz 2014. gadam, kad Rīgai



Fotogrāfija ar bēgļu laivu ceļā uz Gotlandi 1944. gada rudenī, un tajā redzamais lakats, kas atgriezies muzejā. Arī šī vitrīna ir ar īpašu mikroklimatu, lai lakats vēl ilgi atgādinātu savu stāstu.



Sarkanā miglā.



Trimdas latvieši nepadevās.

bija jāklūst par Eiropas kultūras galvaspilsētu. Pēc tam – līdz valsts simtgadei 2018. gadā. Atkal nekā. Pārbūvi gaidot, muzeja ekspozīcija jau bija pārcelta uz *nemājām* – bijušo ASV vēstniecības ēku Raiņa bulvārī, kad sākās protesti pret ēkas pārbūvi, aicinot to saglabāt kā padomju modernisma arhitektūras paraugu...»

STĀSTĪT PASAULEI

Lai gan muzeja ēkas jaunā daļa vēl nebija sāкта celt, jau tika plānota ekspozīcija, ko tur izvietot, un vākti līdzekļi tās iekārtošanai. Process tā ievilkās, ka ekspozīciju nācās pārplānot trīs reizes, līdz tā ieguva tagadējo veidolu, jo nāca klāt jauni eksponāti, mainījās un attīstījās tehnoloģijas un priekšstati, kādam jābūt mūsdienu muzejam. Ēka ir valsts būvēta, bet visas iekārtas un jaunā ekspozīcija, kur ieguldīti apmēram 2 000 000 eiro, ir ziedotāju – lielākoties ārzemju latviešu, privātpersonu un trimdas organizāciju – devums. Trimdas latviešiem vienmēr bijis svarīgi uzturēt dzīvu neatkarīgās Latvijas ideju. Atgādināt pasaulei par padomju okupāciju tad, kad tā te vēl valdīja. Un arī vākt liecības, neaizmirst, nepiedot tad, kad jau bijām kļuvuši brīvi.

Okupācijas muzeja apmeklējums bijis visaugstāko ārzemju viesu vizīšu sastāvdaļa. Un viņus visus – gan Anglijas karalieni Elizabeti II, gan Japānas imperatoru Akihito un Vācijas kancleri Angelu Merkeli – uzņēmis un par Latvijas likteni viņiem stāstījis Nollendorfa kungs: «Runājot ar rietumniekiem, vienmēr uzsveru, ka Staļina un Hitlera pakts, ko parakstīja Molotovs

Kad karaliene
kāpa
automašīnā,
bija pagājušas
precīzi vizītei
atvēlētās
30 minūtes...

un Ribentrops, ne tikai izlēma Austrumeiropas valstu likteni, bet pavēra ceļu arī Hitlera iebrukumam Rietumos. Taču karalienei jau to nevajag atgādināt, viņa pati to labi zina. Pirms karalienes vizītes ieradās pārstāvji gan no Britu vēstniecības, gan galma, lai iepazītos ar muzeju un izteiktu vēlmes, piemēram, tikties ar holokaustu pārcietušajiem. Mēs savukārt ierosinājām, ka būtu politiski pareizi tikties arī ar gulagā izdzīvojušajiem, un šis ierosinājums tika pieņemts. Pirms vizītes vēl pāris reizi izstaigāju ekspozīciju, izmēģinot, kur apstāsimies, ko stāstīšu. Taču nevar izmēģināt ne to, cik ilgi karaliene gribēs runāties ar uzaicinātajiem cilvēkiem, ne to, ka viņa ilgāk pakavēsies pie maisauduma kleitīnām, kurās mūsu meitenes

atgriezušās no izsūtījuma. Tomēr, kad karaliene kāpa automašīnā, lai dotos projām, bija pagājušas precīzi vizītei atvēlētās 30 minūtes...

Savukārt pirms Japānas imperatora vizītes ierosināju parādīt lietas, kuras mūsu karavīri gūstekņu nometnē Tālajos Austrumos iemainījuši no saviem japāņu likteņa biedriem. Vēstniecības pārstāvji pret ierosinājumu izturējās diezgan skeptiski, jo programmu jau tāpat vajadzēšot saīsināt tāpēc, ka manu stāstījumu tulkos tulks. Vienojamies, ka pa ceļam uz viesu grāmatas parakstīšanu vitrīnu ar lietām tomēr izliksim un tās vismaz pieminēsim. Taču tulks pēkšņi kaut kur nozuda, bet es atgriezos pie *karalienes programmas*, jo imperatoru pāris lieliski saprot un runā angliiski. Parādīju arī vitrīnu, kurā starp citām lietām bija futrālis ar brillēm, ko kāds mūsu leģionārs iemainījis pret maizi. Pēc vizītes vēstniecība informēja, ka fotogrāfija ar futrāli publicēta kādā Japānas laikrakstā un pieteicies cilvēks, kura tēvam brillēs piederējušas. Tēvs vēl bija dzīvs un apgalvoja, ka maizi pret brillēm nav varējis iemainīt, jo brillēs visiem ieslodzītajiem atņemtas, jau nonākot nometnē. Acīmredzot arī gūstekņu nometnē darbojās melnais tirgus, jo no kāda taču leģionārs brillēs iemainīja. Taču pats interesantākais vēl sekoja. Imperators katru gadu sacer dažus dzejoļus – vakas – par gada zīmīgākajiem notikumiem. Un viena no tām ir veltīta Okupācijas muzejam. Teksts ir ļoti vienkāršs. *Arī mūsu karavīri tur cieta. Badā un aukstumā. Mūsu varoņi.*»



Lopu vagonis, kādos izveda
izsūtītos, nav īsts, bet tik un tā
iziet tam cauri gribas ātri.



Čuguna katls ar traukiem no Kurzemes katla,
atrasts un izcelts no zemes tikai 2015. gadā.

NEAIZMIRST PAŠIEM

«Ir svarīgi, lai uz muzeju atnāktu katra ģimene Latvijā – vecāki, vecvecāki, bērni,» uzskata Ingūna Elere, māksliniece no biroja *H2E*, kas veidoja ekspozīcijas dizainu. «Arī mans vec-tēvs bija izsūtīts – tikai tāpēc, ka deva mežabrāļiem maizi un mājās bija An-nas Brigaderes grāmata *Kvēlošā lokā*. Bet mūsu vecāki un vecvecāki par to klusēja. Jā, viņi klusēja aiz sāpēm. Bet tas ir sagrāvis viņu dzīvi. Šī ekspozīcija ir piedāvājums mēģināt sarunāties, runāt par noklusēto.»

Jaunā ekspozīcija, kuru kopš 1. jū-nija var apskatīt katrs, sākas jau ves-tibilā. Pašlaik vestibilā redzami trīs stāsti – par muzeja pirmsākumiem, jaunās muzeja daļas idejas autoru Gunāru Birkertu un tās tapšanu un augsto viesu dāvinājumi muzejam. Taču šī ekspozīcijas daļa laika gai-tā mainīsies. Bet muzeja pastāvīgā ekspozīcija sākas otrajā stāvā, muze-ja vecajā jeb melnajā daļā. Tā ir kā ceļš cauri tumsai, sekojot gaismas pavedienam. To ievada vārdi: «Šis ir stāsts par Latvijas tautu un valsti, ko tā dibināja, izcīnīja un uzcēla uz savu senču zemes, kad Pirmā pasaules

kara beigās sagruva Vācijas un Krie-vijas impērijas.

Šis ir stāsts par komunistiskās Pa-domju Savienības un nacistiskās Vāci-jas sazvērestību un trim okupācijām, kas noārdīja Latvijas valsti, izpostīja tās zemi un pusgadsimta laikā noveda tautu līdz iznīcības robežai.

Šis ir stāsts par apspiešanu, tero-ru un vardarbību, par nepakļaušanos, pretošanos un varonību, bet arī par bezspēcību, bailēm un nodevību.

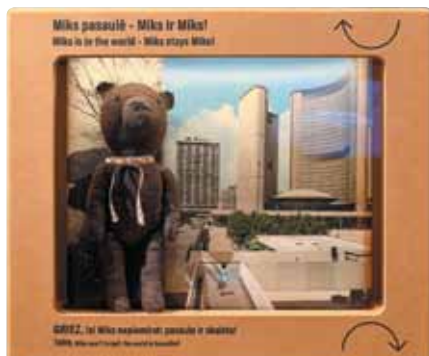
Par visu vairāk tomēr šis ir stāsts par izturību un garīgo spēku, kas ļāva Latvijas tautai atjaunot savu valsti un ievest to atkal Eiropas un pasaules valstu saimē.»

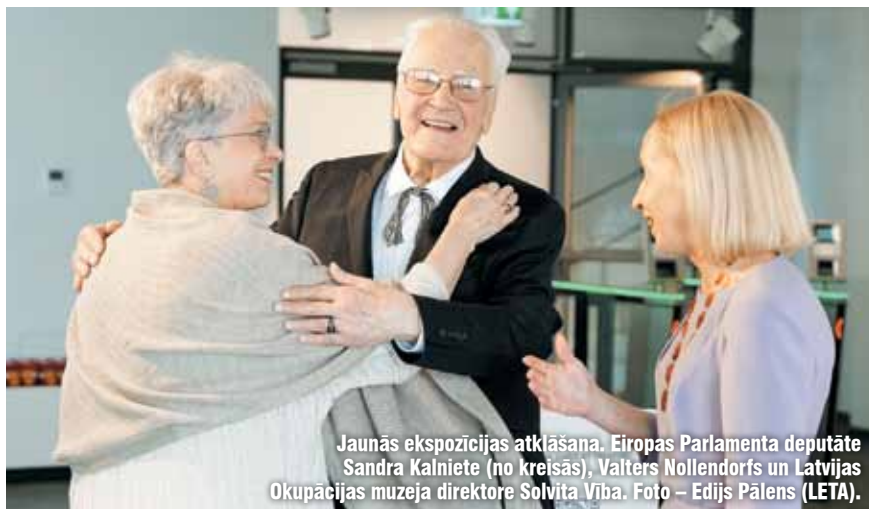
Sākumā – vēl gaismā – sākas stāsts par Latvijas valsts dibināšanu, Sa-tversmi, un tur ir fotogrāfijas, kādas varētu glabāties katras ģimenes al-bumā. Ainiņas no mierīgas, priecī-gas, normālas dzīves. Starp tām iede-ras arī paša seja, kas atspīd kādā no spoguļplaknēm. Skārienjutīgā ekrā-nā var izpētīt, kādi notikumi, vietas un cilvēki fotogrāfijās redzami. Ar vi-ņiem sastapsimies vēlreiz ekspozīci-jā. Brižos, kad kāda dzīve aprāvusies izsūtījumā, gulagā, mežabrāļos. Bet

kāds laimīgi ticis līdz galam. Un tad tu no gaismas tiek ierauts tumsas la-birintā, kas ved no neatkarības zau-dēšanas līdz pat mūsdienām. Neizs-tāstot visu ekspozīciju, tomēr dažus emocionālus pieturas punktus gribas pieminēt.

Robežsargu brigādes komandiera ģenerāļa Ludviga Bolšteina pirmsnā-ves vēstījums: «Mēs, latvieši, sev uz-cēlām jaunu staltu ēku – savu valsti. Sveša vara grib piespiest, lai mēs paši to noārdām. Es nespēju piedalīties.» 1940. gada 21. jūnijā izdarta pašnāvī-bu nošaujoties.

Fotogrāfijas. Tā, kas uzņemta 1940. gada 16. jūnijā – brīvības pēdē-jā dienā – pie Brīvības pieminekļa. Un fotogrāfija, kas pēc atgriešanās no iz-sūtījuma uzņemta nevis tieši pie Brī-vības pieminekļa, jo tas nebija atļauts, bet pie Operas, un pieminekli var re-dzēt tikai caur kokiem. Tādu fotogrā-fiju esot ļoti daudz... Latvijas Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa pēdējā bil-de – 1940. gada jūlijā pie dzelzceļa va-gona, kas viņu aizvedīs uz noņemina-juma vietu Stavropolē, kur viņu drīz vien arestēs, apsūdzēs un aizvedīs vēl tālāk – uz Turkmēniju, kur cietuma





Jaunās ekspozīcijas atklāšana. Eiropas Parlamenta deputāte Sandra Kalniete (no kreisās), Valters Nollendorfs un Latvijas Okupācijas muzeja direktore Solvita Vība. Foto – Edijs Pālens (LETA).

slimnīcā 1942. gada 20. septembrī prezidents mirs. Jauni cilvēki, patiesībā vēl puikas, Rīgas Valsts tehnikuma audzēkņi, kas pretskatā un profilā nofotografēti 1940. gada rudenī – apcietināti par pretošanos padomju varai, notiesāti pēc KPFSR likuma ar «nāves sodu bez mantas konfiskācijas, jo mantas nav», un nošauti. Pārsteigums, cik šo jauno cilvēku, bērnu, kas pretojās, rakstīja proklamācijas, bijis daudz – Rīgas 2. vidusskolā, Jelgavā, Jēkabpilī, Kārsavā... Fotografijas ar mežabrāļiem – visticamāk, tās uzņēmis cilvēks, kurš vēlāk viņus nodeva.

Īstas durvis un īstas atslēgas no čēkas kameras Stabu ielā, un īstas patronu čaulītes.

Murdoņa, dunoņa un citas skaņas, kas valda muzejā. Vietām var noķert kādu stāsta pavedienu, piestāt, ieklausīties un noklausīties līdz galam. No labirinta ejas vienas puses skan *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais*, no pretējās – *Paliec sveiks, mans mazais draugs*, ko dziedāja brāļi, kad bija spiesti karot viens pret otru: viens vācu, otrs padomju pusē. Abas sarakstītas Otrā pasaules kara laikā, abu autori ir latviešu komponisti un dzejnieki. Tie, kas nepadevās – mežabrāļi un Vizma Belševica, Gunārs Astra, Lidijs Doronina-Lasmane un latvieši visā pasaulē.

Cauri labirintam katrs var doties savā tempā. Piestājot vietās, kas emocionāli skar un uzrunā visvairāk. Vai arī pamatīgi izpētīt visus skaitļus un faktus, noklausoties stāstus, atverot visas durvis un atvilktnes un pat paceļot telefona klausuli, lai parunātu ar čeku. Runājot skaitļu valodā, ekspozīcijā ir 867 kvadrātmetri telpas,

109 speciāli dizainētas vitrīnas, 27 no tām – mikroklimata vitrīnas, radītas īpaši šim muzejam, jo daži eksponāti jāglabā īpaši saudzīgi. Viens no tādiem ir Sibīrijas ceļus izgājušais kabatlakatiņš, pēc kura veidots Kristapa Ģeļza radītais padomju režīma upuru piemiņas memoriāls līdzās muzejam. Lakatiņš piederējis Mērijai Staklei, kuras ģimeni izsūtīja 1941. gada 14. jūnijā. Vīru Pēteri ieslodzīja nometnē, kur viņš 1944. gadā gāja bojā, bet Mēriju ar astoņpadsmitgadīgo meitu Hildegardi nometināja Novosibirskas apgabalā. 1950. gadā Mēriju arestēja, apsūdzot pretpadomju agitācijā, un notiesāja uz desmit gadiem cietumā. Lakatiņa augšējā kreisajā stūrī Mērija izšuvusi aresta datumu – 1950. gada 18. maijs. Uz lakatiņa parakstījušās dažādu tautību likteņa biedres, un viņu vārdus Mērija izšuvusi ar krāsainiem diegiem, kas izvilkti no dažādiem apģērba gabaliem. Vitrīnām izmantots speciāls stikls, dzidrs, tīrs, kas nerada atspīdumus, nekropļo krāsas. Lai gan dārgs, tas augstu novērtēts un izmantots pasaules muzejos, taču ražots tepat Latvijā. Uzņēmums *Groglass*, kas to ražo, pusi no stikla vērtības ziedojis, lai muzejs varētu to atļauties.

Arī pašas sienas – aiz aprūsējušu armatūras stieņu režģa īsts koks: sarkans, brūns, balts, dedzināts... Gaismas – padomju ikdienas sarkanā un gulaga auksti zilā. Pat katram laikam raksturīgie burtu veidoli.

AR BĒRNIEM MUZEJĀ

Mazākos apmeklētājus cauri visai ekspozīcijai pavada lācēns Miks, kura

tēlu radījusi māksliniece Elīna Ģibiete. Arī viņam bailēs jāslēpjas zem gultas, arī viņu arestē un fotografē profilā un pretskatā, iespiež starp citiem lācēniem šaurā lopu vagonā un aizved nezināmā virzienā. Viņam ir auksti izsūtījumā Sibīrijā, un viņš sildās pie barikāžu ugunsкура Vecrīgā. Miks aizceļo pasaulē, tomēr ir un paliek Miks – ar prievīti ap kaklu, tā mazliet atgādinādams Nollendorfa kungu, kurš arī bieži redzams, tā saposies. Katru reizi bērniem jāveic kāda darbība – jāpavelk, jāpagriež vai vienkārši jāpieliek plauksta, lai Miku ieraudzītu vai viņam palīdzētu.

Savu lācēnu Jāni muzejam dāvinājis arī politiķe Sandra Kalniete, kas dzimusi izsūtījumā Tomskas apgabalā. Uz 6000 kilometru attālo Toguras ciemu lācīti viņai atsūtījuši radnieki no Latvijas, un tas kopā ar Sandru atgriezies Latvijā 1957. gadā un bijis draugs un rotaļu biedrs arī viņas dēlam un mazdēlam.

Savukārt fotogrāfijas, kuras daudzos Eiropas muzejos, uz kuriem nāk bērni, nebūtu publiski apskatāmas, jo ir pārāk šokejošas – ar nogalinātiem cilvēkiem, masu kapiem –, noslēptas aiz durtiņām pieauguša cilvēka acu augstumā. Tā kā telpa nav klusa, arī apmeklētāji, pusbalsi sarunājoties vai kaut ko paskaidrojot bērniem, nejūtas kā iztraucējuši citus vai pārkāpuši kādus noteikumus. ■

Okupācijas muzejs un tam līdzās esošais piemineklis latviešu strēlniekiem ir viena no militārā mantojuma tūrisma vietām Latvijā un Igaunijā, kas liecina par laiku no Pirmā pasaules kara sākuma 1914. gadā un abu valstu neatkarības iegūšanas 1918. gadā līdz tās atjaunošanai 1990./1991. gadā.

Ar vietām, maršrutiem, kartēm var iepazīties interneta vietnē militaryheritagetourism.info/lv. Projektu līdzfinansē Eiropas Savienības Strukturālo un investīciju fondu mērķa «Eiropas teritoriālā sadarbība» Igaunijas–Latvijas pārrobežu sadarbības programma.